

ЗАКОНОМІРНОСТІ ОФОРМЛЕННЯ НОВОТВОРІВ СПОСОБОМ АБРЕВІАЦІЇ

Одним із активних способів деривації нових лексем у сучасному мовленні є абревіація, яка виступає засобом універбації, тобто концентрації в одному слові значення складеного найменування. Від інших видів універбації абревіація відрізняється наявністю у структурі абревіатур матеріальних репрезентантів двох і більше елементів мотивуючого словосполучення. Абревіація сприяє лексичному збагаченню мови, оскільки є процесом творення нових кореневих морфем і розширення синонімічних відношень базового словосполучення.

1. Частковоскорочені абревіатури. Абревіатури цього типу являють собою скорочення не всіх компонентів базового словосполучення, вони характеризуються наявністю повного слова. Це забезпечує прозорість внутрішньої форми часткових скорочень, активне сприйняття мовцями новотворів такого типу, широке входження їх у загальноживану лексику. Структура частковоскорочених слів вказує на їх проміжний характер між абревіацією і основоскладанням, тому вони утворюють свого роду підсистему, мають власні моделі словотворення [1, с. 12].

У сучасному новотворенні виявляють активність такі моделі оформлення частковоскорочених слів:

1. Абревіатури, утворені на базі узгодженого словосполучення „прикметник – іменник“, у яких усічена частина прикметника – „осколок“, аброморфема, – приєднується до повного головного слова (*літпроцес, спецрахунок*).

2. Скорочення, які нагадують складні слова, оскільки усічення приєднується до повного слова за допомогою сполучного голосного (*алюмомідь, енергоресурси, екосистема, євроінтеграція*).

3. Абревіатури, в яких представлені найвагоміші з номінативної точки зору компоненти. Здебільшого це умовні назви підприємств, побудовані за моделлю часткових скорочень. Наприклад: *„Широко впроваджувати в медичну практику лікарські рослини покликаний не так давно створений Український республіканський державно-акціонерний консорціум „Укрфітотерапія“; „Дстотним джерелом фінансового і матеріального розвитку культури, мистецтва можуть стати спеціалізований акціонерний „Культбанк“ та солідний фонд культури“.*

Найбільш представлені у новостворенні досліджуваного періоду абревіатури першого структурного типу. В оформленні часткових скорочень цього типу спостерігається актуалізація окремих усічень – перших компонентів абревіатур, що є найбільш відомими і соціально значимими: *адмін-, дем-, держ-, спец-, інформ-, соц-, нац-, євро-*. Разом з тим виникають нові відприкметникові усічення – компоненти часткових скорочень, які поки що пов'язані з функціонуванням одиничних абревіатур (*маскультура, журфахівець, репзал, статзвітність, сценмова, теракт, фармкомісія*).

Скорочення першого компонента атрибутивного словосполучення, яке є складеним найменуванням, відбувається під впливом двох факторів: 1) наявність у мові абревіатур з таким скороченням; 2) потреба в такому скороченні внаслідок частого вживання атрибутивного словосполучення в номінативній функції як реалізація тенденції до мовної економії. Другий фактор виступає рушійним при відсутності в мові абревіатур з даним усіченням: так у мовленні з'являється новий елемент абревіації, функціонування якого у складі часткового скорочення може стати зразком для творення нових абревіатур. Наприклад, абревіатури *демблок, демкрило, демплатформа, Демпартія* виникли в результаті суспільної актуалізації прикметника *демократичний* і частотного використання його в

атрибутивній функції. Поширення прикметника *адміністративний* у складі аналітичних найменувань зумовило їх абрєвіаційну універбацію і функціонування ряду скорочень з першим компонентом *адмін-*, наприклад: *адмінбудинок, адмінвідділ, адмінкомісія, адміноргани, адмінпротокол, адмінцентр*. Початковий етап функціонування певної аброморфеми може супроводжуватися наявністю варіантів усічення, пор.: *адмінкомсистема, адмінтерподіл і адмінтехперсонал*.

Окремі компоненти частковоскорочених абрєвіатур виявляють активність у сучасному новотворенні, регулярно виступаючи на місці відповідного прикметника в складених найменуваннях, наприклад: *держверхи, держзамовлення, держпідприємство, держприймання, держрезерв, Держсекретар, держустанова*. Частотність вживання абрєвіатур із скороченням *держ-* зумовлює використання цієї моделі без опори на номінативне словосполучення в оказіональному словотворенні. Наприклад: „*Саме держаморальність є першоосновою тієї економічної, даруйте за спрощення, халепи, в котру потрапила наша країна*“.

У цілому ряді новотворів виступає абрєвіатурна морфема *спец-*, яка заміщує у структурі частковоскорочених слів значення прикметника *спеціальний*: *спецавіарейс, спецредагування, спецрецензент, спецфонд, спецхалат*. Абрєвіатури зі скороченням *спец-* часто мають значення „призначений для кого-, чого-небудь“, наприклад, *спецмеблі* – меблі для театру; *спецавтомобіль, спецавтотранспорт* – для перевезення пошти. У структурі абрєвіатур з першим компонентом *спец-* відбувається виділення прикметникового усічення в аглютинативну морфему, яка характеризується високим ступенем активності у сучасному словотворенні. Компонент *спец-* набуває видільної семантики, вказуючи на особливість даного денотата у порівнянні з позначеним іменником без усічення *спец-*. Набули поширення назви навчальних, виробничих, адміністративних установ зі скороченням *спец-*, яке вказує на їх спеціальне призначення: *спецархів, спецілікарня, спецпідприємство, спецПТУ, спецрозподільник, спецформування*. Елемент

спец- може співвідноситися із значенням слова *спеціальність*, наприклад: *спецдисципліна, спецпредмет*.

Таким чином, частковоскорочені утворення набувають аглютинативних рис завдяки тому, що у складі абревіатур усічені компоненти „втрачають властивості окремих самостійних слів, стають частиною нової назви, котра представляє предмет у єдності з його ознаками, одержує свою лексико-граматичну характеристику, свій наголос, нівелюючи лексико-граматичні особливості інших самостійних слів базового словосполучення“ [3, с. 11]. Виокремленню прикметникового скорочення у дериваційний засіб сприяє також збереження другого компонента у вигляді повного слова.

Більшість частковоскорочених абревіатур з'являються у мовленні за аналогією до утворень з певним прикметниковим скороченням, наприклад: *педклас, педшкола* (за аналогією до узвичаєного слова *педінститут*), *госпдоговір* (*госпрозрахунок*), *квартоблік* (*квартплата*), *мультмюзикл*, *мультсеріал* (*мультфільм*), *медкооператив* (*медінститут*), *політклуб* (*політінформація*), *студрух* (*студмістечко*) тощо. Тобто, абревіатури з першим усіченим компонентом утворюють дериваційні ряди часткових скорочень з однаковою першою частиною, регулярність таких утворень забезпечує появу окремих абревіатур без опори на прикметниково-іменникове словосполучення (пор.: *квартоблік* – облік черговиків на одержання квартири).

Прикметникові основи, які зазнають усічення в процесі абревіації, інколи можуть мати складну або частковоскорочену структуру. Так, новотвір *профлідер* (профспілковий лідер) поповнює ряд абревіатур з усіченням *проф-* (*профквиток, профорганізація*); скорочення *культ-* в утвореннях *культзаклади, культустанова* відповідає слову *культурний*, вжитому у значенні *культурно-освітній*. Усічення відабревіатурного типу можуть виступати омонімами щодо скорочення, представленого у структурі базового

прикметника (пор.: *профлідер* – профспілковий і *профжаргон*, *профінтерес*, *профпридатність* – професійний).

До частковоскорочених абревіатур близькі іменники-юкстапозити, оскільки їх перший компонент можна розглядати і як самостійну запозичену лексему і як усічення утвореного від неї прикметника, пор.: *бізнес-центр*, *слайд-проектор*, *компакт-диск*. Продуктивними в абревіації є утворення з першим усіченим компонентом *інтер-* (*інтернаціональний*) і *інформ-* (*інформаційний*), які функціонують і в словоскладанні: *інтерфірма*, *інформагенство*, *інформбанк*, *інформпорожнина*, *інформтелетайп*. Скорочення *інтер-* набуває самостійних дериваційних властивостей і використовується у найменуванні різних організацій і заходів для вказівки на їх міжнародний характер: виставка *„Інтерконтакт-92“*, українсько-фінський науково-дослідний центр нових розробок *„Інтермікро“*, українсько-польське підприємство *„Інтерсад“*, фестиваль *„Інтерталант“*. Функціонування *інтер-* як самостійної лексико-морфеми підтримується процесом інтернаціоналізації мови і суспільного життя.

Спостереження над новотворами абревіатурного типу показують, що творення частковоскорочених слів на базі атрибутивних словосполучень є найпоширенішим видом семантичного стягнення серед дериватів з двома і більше твірними основами. Часткового скорочення найчастіше зазнають стійкі складені найменування. Наприклад: *„І все ж не може не лякати буйноцвіт маскультури“*; *„Була можливість запросити педагогів з пластики, сценмови“*. Проте у досліджуваний період, який характеризується зростанням інформаційної насиченості, особливо в публіцистичному стилі, спостерігається прискорення лексикалізації відносно вільних компонентів аналітичного словосполучення, що створює передумови для утворення на їх базі часткових скорочень. Наприклад: *„Побоюючись терактів, деякі з авіакомпаній взагалі заявили про заборону продавати квитки вихідцям з ряду країн“*; *„Успішний бізнес на інтимлітературі робить знову ж таки вже згадувана в нашій газеті ІМА-прес...“*; *„Радий, що має вже свою книжку*

літгурт „Пропала грамота“. Окремі okazіональні скорочення є наслідком пошуку виражальних засобів. Наприклад: *„Проте ніхто не второпав, що дійство розігране на рівні соціального ідіотизму. До яких трагедій призвів нас той соцідіотизм“*.

Активізація творення часткових скорочень, які є засобом більш економної вторинної номінації у порівнянні з первинною номінацією – аналітичними словосполученнями, зумовлена дією двох протилежних тенденцій у сучасній мові: зростання кількості складених найменувань в міру ускладнення людського знання і прагнення до ощадливого використання мовних засобів. Вибір частковоскороченої моделі з ряду інших видів аббревіації спричинений прозорістю внутрішньої форми часткових скорочень, що забезпечується оптимальним збереженням матеріальних сегментів вихідного словосполучення і граматичного оформлення головного слова.

2. Нові скорочення ініціального типу. Ініціальні скорочення в сучасній українській мові створюються переважно в писемному мовленні, зокрема в науковому і офіційно-діловому стилях, що пов'язано з необхідністю письмової фіксації і інтерпретації змісту нової аббревіатури ініціального типу на початковому етапі її функціонування. Наприклад: *„Усвідомлюючи це, науковці та діячі культури висунули ідею організації при Академії наук Комітету науки і культури (КНК) для зв'язків з науковцями за кордоном. Передбачається, що комітет у своїй діяльності спиратиметься на АН УРСР, Міжнародну асоціацію українців (МАУ), Республіканську асоціацію українознавців (РАУ), Товариство української мови імені Т.Шевченка (ТУМ), Українське філософське товариство (УФТ), Наукове товариство імені Т.Шевченка (НТШ), Українську наукову асоціацію (УНА), Українську математичну асоціацію (УМА), вищі навчальні заклади республіки“*. Як повідомили „Німецькій хвилі“ у прес-службі РЄ (Ради Європи), учасники засідання повинні прийняти відповідне рішення.

Скорочення ініціального типу використовуються в сучасному мовленні здебільшого на позначення нових явищ у науці і техніці, а також у назвах

нових організацій, товариств. Наприклад: „**БАТ** – біологічно активні точки, розміщені на шкіряному покриві людини, з яких спеціальним приладом у хворого знімають біоенергетичні показники різних органів і систем“; „**РАМУС** – це аббревіатура Республіканської асоціації молодих учених і спеціалістів“; „Абревіатури **МАУ**, **РАУ** поступово входять в українську мову“.

Особливістю нових аббревіатур ініціального типу є те, що всі вони графічно передаються тільки великими літерами, що традиційно властиво, як правило, буквеним скороченням. Вимова ж – звукова чи буквена – диктується принципами милозвучності: звуковому аббревіаційному оформленню сприяє наявність достатньої кількості голосних у скороченні (**ВОЛЗ** – волоконно-оптична лінія зв'язку, **ПЕОМ** – персональна електронно-обчислювальна машина, **УЦАІ** – Український центр альтернативної інформації); буквена вимова ініціальних аббревіатур зумовлена, як правило, збігом приголосних (**АСН** – автоматизована система навчання, **АПК** – аграрно-промисловий комплекс, **ПДВУ** – Партія демократичного відродження України, **УДР** – Українська Духовна Республіка).

Пошук милозвучних, легких для запам'ятовування аббревіатур позначився на розвитку таких двох явищ: 1) творення аббревіатур, які за звучанням збігаються з узвичаєними словами (**БАР** – біологічно активна рідина, **ГУЛ** – Громада українців Литви); 2) поєднання в одній лексемі елементів поскладової та ініціальної аббревіації (**ДемПУ** – Демократична партія України; **МінНС** – Міністерство з надзвичайних ситуацій).

Нові ініціальні аббревіатури, створені в науковій і офіційній сферах, вводяться у загальнономовний ужиток разом з базовим словосполученням. Наприклад: „У Києві створено неурядову міжнародну організацію – Центр міжнародних системних проєктів (**ЦМСП**)“; „Таке підприємство функціонуватиме як Міжнародний інститут перспективних досліджень (**МІПД**)“. „**НВІС** – невелика інтегральна схема (в одному кристалі

напівпровідника синтезована радіоелектронна схема з мільйона елементів, тобто цілі ЕОМ розміщені на одному кристалі) “.

З метою текстової економії і уникнення повторів у наукових працях часто приймаються тимчасові умовні ініціальні скорочення. Наприклад: „**ЛЦ** – позаземна цивілізація“; „**АЯ** – аномальні явища“; „Основною структурною одиницею самоорганізації є тимчасовий творчий колектив (далі **ТТК**) “. Такі умовні авторські скорочення рідко зазнають лексикалізації, проте вони також засвідчують прагнення мовців зосередити складний зміст аналітичних найменувань в одному слові.

Скорочення ініціального типу як засіб концентрації інформації властивий передусім писемному мовленню, у їх створенні головну роль відіграє свідоме словопродукування. Окремі з ініціальних скорочень набувають поширення в усному мовленні, стають основою для створення похідних (**ТУМ тумівець**).

3. Новотвори, які складаються з початкових частин слів. Посилення аглютинативних тенденцій у сучасній українській мові позначається на характері оформлення аббревіатур, утворених із початкових частин слів. Частина новотворів такої структури традиційно співвідноситься з атрибутивними словосполученнями: **голова́реж** (головний режисер), **реском** (республіканський комітет), **страйкком** (страйковий комітет). Проте словотворення зазнає впливу термінологічних структур, зокрема назв медичних препаратів, які утворюються без опори на двочленне атрибутивне словосполучення шляхом нанизування початкових елементів слів, що лягли в основу скорочення. Наприклад: назви нових препаратів **каглютам** (калієва сіль **глутамінової** кислоти), **рикавіт** (складники – **рибоксин**, **калій**, **вітаміни**). У сучасному продукуванні назв нових підприємств, новинок техніки, науки цей спосіб номінації набуває поширення: „Консорціум „**Екосорб**“ (екологія, **сорбент**) по очищенню організму, води та продуктів харчування від радіонуклідів, пестицидів, важких металів“; „Комерційно-інформаційний центр „**Комінфо**“ відкрився у Дніпропетровську“; „**Ратес**“

(радіотелесервіс) – мале підприємство в м.Харкові“; „Експрес-аналізатор вмісту нітратів „Нітранал“.

У процесі розвитку абрєвіації формується клас аброморфем, які використовуються в ряді скорочень: *-ком-* (комітет), *-інформ-* (інформація), *-кор-* (кореспондент), *-комп-* / *-ком-* (комп'ютер). Наприклад: *Держкомчорнобиль, страйкком, Укрінформ, Профінформ, власкор, фотокор, членкор*; акціонерне товариство „Перком“ (персональний комп'ютер), українсько-німецьке підприємство „Інтеркомп“. Функціонування аброморфем сприяє розвитку абрєвіації в цілому.

4. Багатокомпонентні ланцюжкові утворення. Багатокомпонентними ланцюжковими утвореннями є абрєвіатури, що містять не менше трьох компонентів. Наприклад: назва новоствореного будівельного підприємства „Укрпідводтрубпровідбуд“ не є скороченням конкретного словосполучення, а утворена шляхом нанизування відомих в номенклатурних назвах аброморфем, які несуть інформацію про денотат. Цікаво, що ініціальний варіант цієї назви утворений на базі ланцюжкової абрєвіатури, а не атрибутивного словосполучення: „УкрПТПБ“. Як правило, у ланцюжкових утвореннях не всі елементи базового словосполучення формально представлені, не тотожний і порядок їх розташування. На думку В.М. Лейчика, спосіб творення протяжних багатоеlementних одиниць заслуговує особливої уваги, оскільки вони структурно близькі до слів аглютинативного типу і для індоєвропейських мов до останнього часу були мало характерні [2, с. 9].

Абрєвіатурне оформлення багатокомпонентних новотворів відбувається за двома структурними типами: 1) частковоскорочені багатоеlementні абрєвіатури з кінцевим компонентом у вигляді повного слова (*агропромоб'єднання*); 2) складноскорочені слова, які складаються з початкових частин слів (*Агропромтранс* – Республіканське виробничо-транспортне об'єднання Агропрому).

Багатокомпонентні утворення, побудовані за частковоскороченим типом, можуть представляти у своїй структурі всі компоненти мотивуючого словосполучення, відтворюючи атрибутивні відношення між ними: *соцкультпобут*, передача „*Телеспортарена*“. Проте більшість новотворів аналізованого типу не виявляє прямого зв'язку зі словосполученням, зміст якого передає, пор.: *Укранімафільм* (Українська студія анімаційних фільмів); МП „*Интерпромсервіс*“. Навіть ті ланцюжкові утворення, які відтворюють атрибутивні відношення мотивуючих словосполучень, пропускають менш важливі у семантичному плані елементи, наприклад: *Укragропромбіржа* – Українська універсальна агропромислова біржа; *Укрінбанк* – Український республіканський акціонерний інноваційний банк. Окремі ланцюжкові утворення можуть включати елементи юкстапозиції: „*ИнтерЕОМсистема*“ (науково-виробниче підприємство), „*Интеркомп'ютерсервіс*“ (науково-технічний центр), „*Укркіновідео*“ (виробниче об'єднання).

Ще менше пов'язані з конкретним словосполученням багатоеlementні скорочення, які включають початкові частини слів (*Укрцентрздоров, Укрінтур, Укртелеком*). Характер граматичного зв'язку між елементами ланцюжкових утворень встановити важко, тому що, за словами В.М. Лейчика, поява нового способу словотвору викликала появу нового типу зв'язку між елементами. На нашу думку, маємо справу з аглютинативним видом зв'язку, що характеризується вільним приклеюванням морфем, семантичною і структурною розчленованістю словотворчих елементів.

Багатокомпонентні ланцюжкові абрєвіатури найчастіше з'являються для позначення назв організацій, підприємств, оскільки структура цих номінативних одиниць дає змогу в компактній формі передати основний зміст їх діяльності. Наприклад : „*Трансмедімпекс*“ – організація при Товаристві Червоного Хреста, створена Київським автошляховим інститутом і кафедрою медпідготовки Інституту культури.

Спостереження над складноскороченими новотворами виявляє такі закономірності в динаміці сучасної аббревіації:

1. Серед аббревіатурних новотворів, які надходять у загальноживану лексику, переважають часткові скорочення, джерелом творення яких є розмовне мовлення, мова засобів масової інформації. Часткові скорочення активно продукуються і відтворюються мовцями, зважаючи на їх зрозумілість, прозорість внутрішньої форми, оскільки скорочують менш цінні в семантичному плані частини слова.

2. Продуктивність частковоскороченої моделі позначається і на характері оформлення багатоеlementних утворень, кінцевий компонент яких здебільшого представлений у вигляді повного слова; наявність повної форми семантично важливого елемента забезпечує можливість функціонування ланцюжкового утворення як цільнооформленого слова.

3. Нові аббревіатурні лексеми, що включають тільки початкові частини слів, менш властиві усному мовленню і з'являються переважно внаслідок свідомого продукування назв організацій, нових винаходів.

4. Джерелом появи нових ініціальних скорочень є писемне мовлення наукової і офіційно-ділової сфер; входження окремих з них у загальний ужиток відбувається через засоби масової інформації. Прагнення до милозвучності проявляється у виборі аббревіатурної моделі, творенні акронімів, словоїдів, комбінованих форм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каховская Л.Ф. Аббревиация как способ словообразования: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Минск, 1980. – С. 24.
2. Лейчик М.В. О некоторых современных способах словообразования // Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме. – Владивосток, 1983. – С.3-15.
3. Сердюк М.Г. Аббревиатуры и графические сокращения в украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1971. – 20 с.